

Audronė KAUKIENĖ

Rišti TIPO VEIKSMAŽODŽIŲ ESAMOJO LAIKO MORFOLOGINĖ STRUKTŪRA

1. Šiam tipui priklauso šakniniai *a*-kamieno veiksmažodžiai, turintys visose pagrindinėse formose trumpą šaknies balsį *i*, pvz., *kīša, knīsa, rīša, rīta* ir pan. Griežtai apibrėžti šios grupės ribas tiek fonetiškai, tiek ir morfologiškai nėra visai paprasta.

Pirmiausia kai kurie iš aptariamųjų veiksmažodžių tarmėse gali turėti gretutinių (vairaus morfologinio tipo formų ne tik su šakniniu *i*, bet ir su *e*, pvz., *rīsti – rīta* || tarm. *reīta*). Todėl juos reikia atriboti nuo tokių *a*-kamienių veiksmažodžių, kurių šaknies balsių kaita yra daugiau ar mažiau reguliari, pvz., *skīnti – skīna* (|| *skēna*) – *skýnė* (pailgėjęs būtojo laiko šaknies balsis), *līkti – liēka* (|| *liēkti, liñka, līka*) – *līko, miñti – mēna* (|| *mīna*) – *mīnė* ir pan.

Be to, nuo nagrinėjamojo tipo negalima atsieti tokių veiksmažodžių, kurie mums įprasti kaip intarpiniai (ar *sta*-kamieniai), tačiau tarmėse gali turėti gretutinių *a*-kamienių formų, pvz., *skrīsti – skreñda* (|| *skriñda, skrīda*) – *skrīdo*. Todėl reikia ieškoti kriterijaus, kaip nubrėžti ribą tarp nagrinėjamųjų *a*-kamienių veiksmažodžių ir intarpinių. Tokiu kriterijum čia laikoma abstrakčioji (kategorinė) reikšmė ir analizuojami tik tokie intarpiniai (ar *sta*-kamieniai) veiksmažodžiai, kurie reiškia ar gali reikšti aktyvų veiksmą, pvz., *kiñba* || *kība, spiñta* || *spīta, spriñga* || *spriğa* „sprigia, sviedžia“ ir pan. Kita vertus, nuo tokių intarpinių (*sta*-kamienių) veiksmažodžių, kurie turi dabartinei lietuvių kalbai būdingą mutatyvinę (būsenos pakitimo) reikšmę, atsisakoma net ir tais atvejais, jeigu tarmėse sporadiškai pasitaiko gretutinių *a*-kamienių formų, pvz., *kīmsta* || *kīma, bỹra, birsta* || *bīra* ir pan. Priešingu atveju tektų įsigilinti į intarpinių ir *sta*-kamienių veiksmažodžių raidos klausimus daugiau, negu to reikalauja *a*-kamienių veiksmažodžių istorijos problemos. Žinoma, semantinis kriterijus negali būti visais atvejais aiškus ir tikslus, tačiau jo prasmingumą patvirtina tokie atvejai, kai šalia yra du tapačios struktūros, bet skirtingos reikšmės (ir kilmės!) intarpiniai veiksmažodžiai, pvz., *kniñba* (|| *knība*) „kimba, kiša pirštus, griebia“ ir *kniñba* „knemba, glemba, linksta“.

Šiame straipsnyje aptariami 25 *a*-kamieniai CiC veiksmažodžiai: 7 pagrindiniai, turintys normines *a*-kamienes esamojo laiko formas (Pa – *kīša, knīsa, līpa, pīsa, rīta,*

rīša, šīka), 6 veiksmažodžiai, kurių *a*-kamenės formos yra tarminės greta norminių intarpinių (Pb – *brīda, knība, nīka, skrīda, spīta, tīka*) ir 12 tarminių, taip pat galinčių turėti įvairių gretutinių formų (T – *grīda* „žygiuoja, eina“¹, *grīža* „suka, šykštuoja“¹, *kīpa* || *kiŋpa* „(visu būriu) kruta, imasi ko“, *kīsa* „džiauna jaują“, *kīta* || *kiŋta* „ketina, žada“, *knīta* || *kniŋta* „skverbiasi, lenda“, *krika* „skleidžia, driekia“, *mīsa* „pliko karštu vandeniu“, *sklīta* || *skliŋta* „skleidžia, skiria į šalis“, *skriŋta* „skriedžia, sviedžia“, *sprīga* || *sprīgia, sprīŋga* „spriegia, sviedžia“, *trīsa* „bėga, šuoluoja“²).

2. Analizuojamojo tipo veiksmažodžių šaknies sandara ir kilmė jau aptarta tam skirtame straipsnyje³, o čia bus daugiau dėmesio skirta jų morfologinei esamojo laiko struktūrai.

Dauguma *rīša* tipo veiksmažodžių lietuvių ir latvių tarmėse turi įvairuojančias esamojo laiko formas: be *a*-kamenių, jiems būdingos intarpinės (ar *sta*-kamenės), kiek retesnės – *ia*- ir *na*-kamenės formos.

2.1. Aptariant esamojo laiko kamiėnā, pirmiausia ir rūpi nustatyti *a*-kamenių formų istorinį santykį su gretutinėmis kito tipo formomis. Šį darbą labai apsunkina tai, kad šaltiniuose pateiktos įvairių struktūrų formos ne visada yra patikimos. Dažnai jos tik nurodomos kaip antraštinės, tačiau nėra paremtos iliustraciniais pavyzdžiais. Lietuvių kalbos žodyne (LKŽ) tokios formos neretai nurašomos iš kitų šaltinių (daugiausia iš A. Juškos ir G. Neselmano žodynų), visai nekomentuojant ir net nekeliant klausimo dėl jų realumo. Nepaliudyta gali būti tiek vienintelė antraštinė *a*-kamenė forma (pvz., *grīda, grīža, kīsa, mīsa*), tiek ir viena iš nurodytų įvairuojančių esamojo laiko formų⁴ [pvz., *kniŋta* || *knīta* (–), *skliŋta* (–) || *sklīta*]. Tokiais atvejais nepailiuotoji forma, žinoma, nėra visiškai patikima. Kita vertus, negalima teigti, kad retos formos, težinomos iš vieno ar poros šaltinių arba kurios periferinės tarmės, negali būti realios ir kad jomis negali būti remiamasi, analizuojant CiC veiksmažodžių morfologinę struktūrą.

2.2. Vienokių ar kitokių esamojo laiko formų senumą gali parodyti tiek vidinė rekonstrukcija, tiek ir struktūriniai gretinimai su giminiškų kalbų duomenimis.

Kaip rodo istorinė analizė, CiC veiksmažodžiai dažniausiai kilę iš išplėstų šaknų⁵. Palyginti nedaug tėra rekonstruojama pirminių (t. y. neišplėstų) šaknų [**bhredh-*

¹ Apie veiksmažodžių *grīsti* ir *grīžti* reikšmes, struktūrą ir kilmę žr. A. Kaukienė, Etimologijos, – Baltistica XXVIII(1) 1993 [1994].

² Plačiau apie šį veiksmažodį žr. A. Kaukienė, Etimologijos, – Baltistica XXVIII(2) 1993 [1994].

³ A. Kaukienė, *Rīšti* tipo veiksmažodžių šaknies sandara, – Baltistica XXVIII(1) 1993 [1994] (toliau – *Rīšti* škn. snd.).

⁴ Prie nepaliudytos formos skliaustuose rašomas brūkšnelis.

⁵ Žr. A. Kaukienė, *Rīšti* škn. snd. (3–3.3).

„bristi“ (: *brìsti*), **keĥ-* „cacare“ (: *šìkti*), gal ir **ret(h)-* „risti, riedėti“ (: *rìsti*)⁶] ar šaknių, turinčių seną bendraindoeuropietišką išplėtimą [pvz., **lei-p-* „tepti, (pri)lipiti“ (: *lìpti*), **pei-s-* „trinti, grūsti“ (: *pìsti*). Daugelis pavyzdžių turi naujai išplėstas šaknis, susiformavusias atskirose kalbose ar net tarmėse. Todėl lietuviškų veiksmažodžių gretinimas su kitų kalbų atitikmenimis⁷ lieka problemiškas net ir tais atvejais, kai jų struktūra tai formaliai leidžia, pvz., lie. tarm. *skrìta* „skriedžia, sviedžia“ ir n. angl. *scrišan*, sva. *scrītan* „žengti“. Chr. S. Stangas, rašydamas apie šakninius veiksmažodžius, turinčius redukuotą šaknį, pastebėjo, kad daugeliui jų nėra patikimos etimologijos („viele von diesen entbehren einer sicheren Etimologie“), o pats tipas nebūtinai esąs praindoeuropietiškas („Es könnte sich um Parallelentwicklung handeln“), žr. Vergl. Gr. 333. Žinoma, tai labai apsunkina lyginamąją morfologinės struktūros analizę. Tačiau net ir tais atvejais, kai gretinamieji žodžiai nėra bendros epochos dariniai, o tik paraleliniai naujadarai, galima daryti prielaidas tiek apie morfologinės raidos tendencijas, tiek ir apie bendras ištakas.

3. Artimiausi lietuviškiesiems yra atitinkami latvių kalbos veiksmažodžiai. Tiesa, ne visi lietuvių CiC veiksmažodžiai turi latviškų atitikmenų (ir atvirkščiai!): jų beveik neturi T, pusė Pb (*skrìsti, spìsti, knìbti*) ir net kai kurie Pa veiksmažodžiai (*klìsti, šìkti*). Bendrųjų pavyzdžių esamojo laiko struktūra gana įvairi:

lie. *a* : la. *a* – *lìpa* : tarm. *lipu*,

lie. *a* || *ia* : la. *ia* – *knìsa* || *knìsia* : *knišu*,

rìša || *rìšia* (?) : *risu*,

lie. *a* || int. (*sta*) : la. *a* – *pìsa* || *pìsta* : *pisu* (ret.),

rìta || *reñta* : *ritu* (ret.),

lie. int. (*sta*) || *a* : la. int. (*sta, na*) – *breñda, briñda* || *brēda, brīda* : *brīedu* (ret.) ||

brīednu, brīenu, brīēnu,

kniñta, knìsta || *knīta* – *knitu*,

niñka || *nīka* – *nīkuôš* (*viršū*),

tiñka, tīksta || *tīka* : *tīku, tīeku, nuotīkst(ās)*.

Kitų giminiškų kalbų atitikmenys dar įvairesni. Tiesa, dažniausiai pasitaiko formos su to paties tipo morfologiniais rodikliais (nulinis formantas, priesaginis ar intarpinis *u*

⁶ Apie *rìsti* kilmės problemas žr. op. cit. (5.4).

⁷ Atitikmenimis gali būti laikomi tik tokie giminiški veiksmažodžiai, kurie turi adekvačią fonomorfologinę šaknies struktūrą. Svarbiausia – turėtų istoriškai sutapti šaknies galo konsonantizmas. Gretinimui netrukdo šaknies pradžioje prisišliejęs *s*-mobile, vokalizmas gali įvairuoti dėsningos balsių kaitos rėmuose. Be to, gretinamieji žodžiai turi būti to paties darybinio statuso, t. y. neturintys leksinių darybos priesagų (priešdėlis, sangrąža ar ją funkciškai atitinkantys kitų kalbų rūšiniai rodikliai kliūčių nesudaro). Atitikmenys gali skirtis esamojo laiko formantu – jis šiuo atveju ir yra analizės objektas.

ir kt.). Vienoki ar kitoki formantai paprastai susiję su tam tikru šaknies vokalizmu. Šaknies fonomorfologinės sandaros santykis su morfologine struktūra yra labai reikšmingas, tiriant CiC tipo *a*-kamienių veiksmažodžių formavimąsi rytų baltų kalbose.

4. Prieš aiškinantis skirtingų esamojo laiko struktūrų istorinius santykius, pirmiausia skyrium aptariami įvairūs esamojo laiko formantai, būdingi CiC veiksmažodžiams ir jų atitikmenims giminiškose kalbose. Pirmiausia apžvelgiamos *a*-kamienės formos (istoriškai – formos su nuliniu afiksu), po to – intarpinės ir formos su priesaginiais formantais *n* ir *l*.

4.1. Formos su nuliniu afiksu

4.1.1. Kaip jau žinome (žr. 1), iš 25 CiC veiksmažodžių tik septynių *a*-kamienės esamojo laiko formos yra norminės (Pa). Kiti arba turi tarmines *a*-kamienės formas greta norminių intarpinių (Pb) arba patys yra tarminiai, težinomi iš nedaugelio šaltinių ar vartojami nedideliame tarmių plote (T).

Sugretinus lietuvių ir latvių kalbų duomenis, *b e n d r a b a l t i š k a i s* (tiksliau, bendrais rytų baltams, nes prūsiškų esamojo laiko atitikmenų neturime) tegalima laikyti *līpa*, *pīsa*, *rīša* ir *rīta*. Kiti veiksmažodžiai arba visai neturi latviškų atitikmenų, arba tie atitikmenys yra kitokios morfologinės struktūros.

4.1.2. Dalis nagrinėjamųjų veiksmažodžių turi atitikmenų su nuliniu afiksu *k i t o s e* giminiškose kalbose. Patikimiausius įvairių kalbų atitikmenis turi Pb *brīsti* ir T *trīsti* „bėgti, šuoliuoti⁸, pratęsiantys senas CeC tipo šaknis:

brīsti : s. sl. *bresti*, *bredq* (|| **bridq*, atstatoma pagal dalyvį *neprebr̃domъ* „neperbrendamas“), alb. *bređh-* (**bređhō*) „klaidžioti, šokinėti“, gal dar ir s. isl. *br̃ša* „skubėti, veržtis“, s. angl. *brēdan* „šokinėti“ (iš **bhredh-* „bristi, veržtis“);

trīsti : skr. *trasati* „dreba, krūpčioja; bėga, šuoliuoja“, gr. *τρέω* (**tresō*), aor. *ἔτερσεν* „drebėti, bėgti“ (iš **tres-*, **ters-*, **tr̃s-* „drebėti, bijoti, bėgti“).

Kur kas sunkiau kalbėti apie atitikmenis tokių veiksmažodžių, kurių šaknys yra išplėtos.

Jei šaknies pabaigoje yra tik vienas konsonantinis išplėtinys, jis gali būti ir senas, atsiradęs bendroje epochoje. Tokių atitikmenų turi Pa *līpti* (šaknies galo priebalsis gali įvairuoti)⁹ – *līpti* : got. *bileiban*, sva. *bilīban* „likti“ (panašių atitikmenų yra ir kitose germanų kalbose) ir gr. *ἀλείφω* „tepu“ (iš **leip-*, **leibh-* „tepti, lipdyti“).

⁸ Šis veiksmažodis žinomas iš A. Juškos žodyno. Plačiau apie jį žr. A. K a u k i e n ė. Etimologijos, – Baltistica XXVIII(2) 1993 [1994].

⁹ Dėl veiksmažodžio *līpti* struktūros, semantikos ir kilmės žr. A. K a u k i e n ė. Etimologijos, – Baltistica XXVIII(2) 1993 [1994].

Jei veiksmažodžio šaknis turi du išplėtinius (vokalinį ir konsonantinį), daug sunkiau tikėtis bendros kilmės formų skirtingose kalbose. Sprendžiant apie istorinius morfologijos ypatumus, formalūs atitikmenys leidžia daryti tiki tipologinius sugretinimus (ypač tais atvejais, kai įvairuoja šaknies galo priebalsis)¹⁰. Tokių atitikmenų galima rasti veiksmažodžiams Pa *knìsti*, *rìšti*, Pb *skrìsti* (*skrìda*) „skrieti“, T *skrìsti* (*skrìta*) „skriesti, sviesti“, *sklìsti* (*sklìta*) „skeisti, skirti į šalis“:

knìsti : gr. *κνάω*, jei jis kilęs iš **knisō*¹¹ – iš bazinės šaknies **ken-* „krapštyti, trinti“; su kitais konsonantiniais išplėtiniais plg. T *knìsti*, (*knìta*) „skverbti, lįsti; leisti daigus“, s. angl. *hnítan* „kišti, stumti“;

rìšti : ags. *wrīon* (**wrihan*) „apvynioti, uždengti“, got. *wrikan*, s. isl. *riga* „judinti“ – iš bazinės šaknies **uer-* „sukti, lenkti“;

skrìsti (*skrìda* ir *skrìta*) : sva. *scrītan* „žengti“, s. isl. *skríša* „eiti iš lėto, šliaužti“ – iš bazinės šaknies **(s)ker-* „šokti, skrieti, sukti(s)“;

sklìsti : s. angl. *hlīdan* „padengti; iššaudyti“, s. isl. *slīta*, ags. *slītan* „plėsti, ardyti“ – iš bazinės šaknies **(s)kel-* „mušti, skelti, skirti“.

Atitikmenų giminiškose kalbose turi ir Pa *rìsti*. Pirmiausia jis gretintinas su rus. прыть (iš dalyvio **rьtь*, žr. Vasmer 509–510). Jei šio veiksmažodžio šaknis kildintina iš bazinės šaknies **uer-* „sukti, lenkti“ (dėl dvejetainio *rìsti* kilmės žr. Kaukienė *Rìšti* škn. snd. 5.4.), jį galima būtų susieti su daugeliu germaniškų veiksmažodžių, pvz. ags. *wrīdan*, sva. *rīdan* „sukti, lenkti“ ir kt.¹².

4.1.3. Kaip matome iš pateiktų pavyzdžių, daugiausia morfologinių atitikmenų yra germanų kalbose, retesni – slavų, graikų, albanų, keltų atitikmenys. Daugeliu atvejų kitų kalbų formos su nuliniu afiksu nėra ekvivalentiškos nagrinėjamiems veiksmažodžiams ne tik dėl konsonantizmo įvairavimo, bet ir dėl vokalizmo skirtumų. Galima pastebėti, kad atitikmenų šaknyse dažniausiai rekonstruojamas *e* eilės šaknies vokalizmas (*e* ar *ei*). Ekvivalentų su šakniniu *i* (nykstamojo laipsnio šaknis) tėra visai nedaug, ir jie nėra visiškai aiškūs ir patikimi. Sakysim, slaviški esamojo laiko formų *brīda* ir *rīta* atitikmenys atstatomi iš relikvinių dalyvių formų, o graikiškas formos *knisū* ekvivalentas gali būti įvairiai interpretuojamas. Šiaip ar taip, nėra nė vieno patikimo atvejo, kur rytų baltų *rīta* tipo veiksmažodį (t. y. su nuliniu prezentiniu

¹⁰ Vokalinis išplėtinys visais atvejais toks pat – *ei/i*, o šaknies galo priebalsis gali įvairuoti. Dažniausiai įvairuoja panašios artikuliacijos priebalsiai (pvz., **p*, **b* ir **bh*). Etimologiniuose šaltiniuose tokios šaknys laikomos labai artimomis, dažnai pateikiamos ir analizuojamos prie vienos pozicijos.

¹¹ Taip mano O. Širokovas (gr. **knisō* = lie. *knisu*), žr. O. С. Широков, История греческого языка, Москва, 1983, 88; kitaip šio graikų veiksmažodžio kilmė aiškinama Pokorny 560.

¹² Gretinamų pavyzdžių šaknyse kaitaliojasi dantiniai šaknies galo priebalsiai – sprogstamieji *t*, *d* ir pučiamasis.

formantu ir redukuota šaknim) atlieptų panašaus tipo veiksmažodis kitose giminiškose kalbose. Juolab nerasime tokių pavyzdžių, kur šakninis *i* būtų apibendrintas visai paradigmai.

4.2. Intarpinės (*sta*-kamienės) formos

4.2.1. Nagrinėjami CiC veiksmažodžiai daug dažniau turi gretutinių intarpinių (ar *sta*-kamienių) formų, negu kiti *a*-kamieniai (CeC, CèC, CaC, CoC) veiksmažodžiai.

Ne visada lengva atskirti gretutines formas nuo giminiškų leksemų. LKŽ ne visuomet tokios formos pateikiamos reikiamu būdu: pasitaiko atvejų, kai prie vienos pozicijos sudedamos skirtingos leksemos ir, atvirksčiai, gretutinės formos kartais atsiduria skirtingose vietose. Todėl būtina sugretinti visas artimos struktūros ir reikšmės *a*-kamienes ir intarpines (*sta*-kamienes) formas, aptariant jų kategorines reikšmes. Gaila, kad ne visais atvejais vieno ar kito struktūrinio tipo formos pailiustruotos pavyzdžiais, pvz., *sprìga* ir *sprìnga* (–), *sklìta* ir *skliñta* (–), *skrìta* (–) ir *skriñda* (–) ir pan. Dažnai jos tik pateikiamos kaip antraštinės, nurodant reikšmę. Tais atvejais semantinis sugretinimas yra sunkesnis.

4.2.1.1. Kadangi gretutinės formos turi semantiškai nesiskirti, bent jau turėti tą pačią kategorinę reikšmę, tai gretutinės intarpinės (*sta*-kamienės) formos paprastai reiškia aktyvų veiksmažodį ir semantiškai skiriasi nuo įprastinių šio tipo veiksmažodžių. Tokių intarpinių formų yra ir lietuvių, ir latvių kalbose. Pb veiksmažodžiams jos yra norminės, o Pa ir T – tarminės.

Gretutinės intarpinės formos gana dažnos, kai veiksmažodis reiškia aktyvų veiksmažodį, susijusį su objektu, tačiau tas objektas paprastai fakultatyvus. Tokie yra daugelis Pb veiksmažodžių:

knìbti, kniñba || *knìba* „kimba, griebia“ (LKŽ prie tos pačios pozicijos pateikiami ir tokie pavyzdžiai, kurie reiškia „glebti, linkti“, tačiau tai jau kita leksema, žr. 4.2.1.2.),

nìkti, niñka || *nìka* „skverbtis, užpulti“ (LKŽ ten pat nurodoma ir *nýkti, sta*, nors dėl y apibendrinimo visoms formoms jis laikytinas savarankišku žodžiu), la. (*ap*)*nikt, -nìkstu, niktìs, nìkuôs* (*viršū*) „užsipulti“,

spìsti, spiñta, (spiñsta, spýsta) || *spìta* „spiesti, supti iš visų pusių“,

tìkti, tiñka (*tìksta*) || *tìka* – šio žodžio semantika labai įvairi, ypač priešdėlinių formų; aktyvaus veiksmo reikšmė būdingiausia formoms su priešdėliais *ap-*, *už-* „rasti“, *iš-* „smogti“, *su-*, *pasi-* „eiti priešais, susidurti“.

Gretutinių intarpinių formų turi ir kai kurie Pa bei T veiksmažodžiai. Jų reiškiamas veiksmas dar glaudžiau susijęs su objektu:

Pa *rìsti, rìta* || *reñta* „ridenti“ (formos *reñtasi* „rieda“ reikšmę yra pakeitusi san-
graža),

pìsti, pìsa || *pìstu* (Ns.) „coire“,

T *sklìsti, sklìta* (–) || *skliñta* „skleisti, skirti į šalis“,

skrìsti, skrìta (*skritelę paskritę* Ad.) ir *skriñda* (*Ar gerai užskridai duris?* Grž.) „skrics-
ti, sviesti“, „(už)sklęsti“ – LKŽ prie vienos pozicijos pateiktos formos su šaknies
galo *t* ir *d* (istoriškai – skirtingi išplėtiniai), taigi čia turėtų būti skiriamos dvi lekse-
mos, tačiau semantiniai abiejų formų santykiai labai panašūs į aptariamuosius.

Gretutinių intarpinių formų turi ir kai kurie aktyvaus veiksmo, tačiau *intran-*
zityviniai veiksmažodžiai. Paprastai jie reiškia judėjimą:

Pb *brìsti, breñda* (*briñda*) || *brìda* Zt. (*brėda*),

skrìsti, skreñda (*skriñda*) || *skrìda*,

T *kìpti, kìpa* || *kiñpa*; *ap-*, *at-* „susibėgti, supulti“,

knìsti, kniñta || *knìta* „skverbtis, lįsti; leisti daigus“.

Kaip matyti iš pavyzdžių, gretutines intarpines formas paprastai turi tie veiks-
mažodžiai, kurių šaknis baigiasi sprogstamuoju priebalsiu. Greta veiksmažodžių Pa
klša, knìsa, rìša, T *grìža, kìsa, mìsa, trìsa*, turinčių pučiamąjį šaknies galo priebalsį,
tokių formų nėra užfiksuota. Greta T *grìda* ir *krika* intarpinių formų **griñda*, **kriñka*
nėra, tačiau jos būtų nesunkiai įsivaizduojamos. Tokią diferenciaciją greičiausiai yra
nulėmusios fonetinės priežastys – skirtingas *n* likimas prieš sprogstamuosius ir pu-
čiamuosius priebalsius.

4.2.1.2. *Savarankiškomis leksemomis* reikėtų laikyti tokius intarpi-
nius (ar *sta*-kamienius) veiksmažodžius, kurių kategorinė reikšmė skiriasi nuo tos
pačios šaknies *a*-kamienių (ar homoniminių intarpinių) veiksmažodžių. Labai daž-
nai tokios poros sudaro semantines opozicijas:

a) *causatīva* : *resultatīva* –

T *krika* „kreikia, driekia“ : *kriñka* (*krýksta*) (: *kreikia, kriėkia*), galbūt ir Pa *šika* :
šiñka (*Ka gera iššynk, suied viskan* Naumiestis LKŽ K); toks pat santykis yra ir tarp
la. *risu* „rišu“ : *rìstu* „yru“, *pisu* : *pìstu* „drinku“.

b) *duratīva* : *terminatīva* (*a*-kamieniai veiksmažodžiai reiškia tęsiamą veiksmą,
o intarpiniai – kintamą) –

T *kìta* „žada“ : *kiñta* „užsigeidžia“ (*kai sukinta važiuoti, jų nebenuaikysi* Upt.) –
LKŽ abu žodžiai sudėti prie vienos pozicijos; panašus santykis ir tarp T (*at*)*trisa* „(at)bė-
ga, šuoliuoja“ ir *patrìsti* „pasiusti“, *įtrìsti* „įsibėgti“ (visi pavyzdžiai iš A. Juškos žodyno).

c) reikšmės tiek nutolusios, kad pavyzdžiai gali būti gretinami tik etimologiškai:
Pa lie. *lìpa*, la. *lipu* : lie. *liñpa*, la. *lìpu*, T *sklìta* : *skliñta* „keikiasi, plūsta“.

4.2.1.3. Intarpinės formos, vartojamos šiandien jau nebūdinga aktyvaus veiks-
mo reikšme, matyt, atspindi senesnę padėtį. Tokie veiksmažodžiai abiejose baltų

kalbose daugeliu atvejų yra archaiškesni už įsigalėjusius mutatyvus. Tai patvirtina ir etimologiniai sugretinimai.

4.2.2. Kitose giminiškose kalbose nagrinėjamieji veiksmažodžiai turi gana daug intarpinių atitikmenų (kartais greta intarpo pasirodo dar koks nors formantas, dažniausiai priesaginiai *n* ar *l*):

Pa lie. *līpa* (: *liŋpa*), la. *lipu* (: *līpu*) – skr. *limpāti* „tepa“,

lie. *rīša*, la. *risu* (: *rīstu*) – ags. *wrinžan* „standžiai susukti“,

lie. *pīsa* || *pīsta*, la. *pisu* (: *pistu*) – lot. *pinsō* „smulkinu, grūdu“, gr. *πτίσσω* (**ptin-sō*) „grūdu“, skr. *piṇaṣṭi*, ved. 3 pl. *piṁṣanti* „grūdą, malą“,

lie. *kīša* – skr. *śināṣṭi* „palieka“,

Pb lie. *niŋka* || *nīka*, la. *nīkuos*, *apnīkstu* – het. *ninink-* „kelti“,

T *grīda* – s. sl. *grędę* „žygiuoju“, air. *greinn* (**grendna*) „persekioti“.

4.2.3. Kaip rodo pavyzdžiai, intarpinėms formoms būdinga aktyvaus veiksmo reikšmė ir nykstamojo laipsnio šaknis. Intarpinių formų senumą patvirtina gana dažnas intarpo apibendrinimas visai paradigmai. Apibendrintą intarpą gali turėti net išvestinis vardažodis. Tokių pavyzdžių įvairiose kalbose galima rasti *nemaža*, iš jų paminėtini šie: lie. T *sprīga* || *sprīnga* (: *sprīgia*) ir *spreŋgia* : *sprīngsta* (: *sprangūs*), la. *spraŋgāt* „veržti“, s. sl. *pręgę*, *prękti* „kinkyti“, sva. *sprinke* „spąstai“ arba lie. T *grīža* (: *grīžia*) ir *gręžia*, *grįžta*, T *trīsa* (: *trīsia*) ir s. sl. *tręsti* „kratyti“ ir pan.

4.3. Formos su priesaginiu *n*

4.3.1. Intarpinis ir priesaginis *n* yra etimologiškai susiję. Istorikai juos atskiria tik šaknį išplečiantis elementas. Daugelyje kalbų šie formantai gali pakeisti vienas kitą tos pačios kilmės žodžiuose ar net būti greta tame pačiame žodyje. Dėl fonetinių ar kitokių priežasčių vienos kalbose dažnesnės, labiau įsigalėjusios yra intarpinės, o kitose – priesaginės formos.

4.3.1.1. Nagrinėjamieji CiC veiksmažodžiai lietuvių kalboje gretutinių *na-*kamieninių formų neturi, kadangi *n* po priebalsių nesufiksuojamas. Latviškoji forma *brīednu* yra kontaminacinė: ji susidarė iš senosios intarpinės formos *brīedu* (= lie. *brendù*) ir *brīenu*. Pastaroji forma irgi nėra sena – ji yra atsiradusi pagal *skrienu* (*skriet*) pavyzdį¹³.

¹³ Daugelis nagrinėjamųjų veiksmažodžių istorikai susiję su tipu *līeti* / *līti*, prie nykstamojo laipsnio šaknies prišlijus konsonantiniam išplėtiniiui. Šiam tipui tarmėse būdingas prezentinis *n* (lie. *skriēna*, la. *skrienu*), kartais net susiformuoja tokios kontaminacinės paradigmos kaip *šliŋti*, *šlina*, *šlinė* „šlieti“ ir pan. Išoriškai tokie pavyzdžiai gali būti gretinami su nagrinėjamaisiais *rīša* tipo veiksmažodžiais, tačiau jų kilmės ir struktūros ypatumai reikalauja specialaus tyrinėjimo.

4.3.1.2. Formantas *n* ypač būdingas slavų ir germanų kalboms: sl. *-nō-ti*, got. *-nan* tipo formos gali įgauti tokias pat funkcijas, kaip ir rytų baltų intarpiniai mutatyvai, pvz., s. sl. *gasnōti* „gesti“, got. *auknan* „augti“. Tačiau nagrinėjamųjų veiksmažodžių atitikmenys slavų ir germanų kalbose turi senąją aktyvaus veiksmo reikšmę:

Pa *līpti* – s. sl. *lь(p)nōti* „(pri)lipti, prisišlieti“, got. *aflifnan*, s. isl. *lifna* „pa(si)likti“,

pīsti – s. sl. *pьchnōti* „grūsti, kišti“,

Pb *brīsti* – lenk. *brnąć* „bristi“,

nīkti – s. sl. *niknōti* „įsiskverbti“.

Du nosinius formantus turi air. *greinn* (**grendna*).

Priesaginis formantas *n*, kaip ir intarpas, dažniausiai šliejasi prie nykstamojo laipsnio šaknies.

4.4. Formos su priesaginiu *l*

4.4.1. Gretutinės *ia*-kamienės formos baltų tarmėse yra labai retos. Vienintelis Pa *knīsti* turi *ia*-kamienių formų abiejose rytų baltų kalbose: la. *knišu* (*suvēni kniš Ruca*) ir lie. *knīsia* (Z. Zinkevičiaus užrašyta Kuktiškėse, LKŽ nėra). Pa *rišti* ir T *sprīgti* *ia*-kamienės formos rastos senuose lingvistiniuose darbuose: *rišiū* (D. Kleino gramatikoje, tačiau Compendium'e *rišu*), *sprīgia* (A. Juškos žodyne – *Gyvatė sprīgia gindamos*; čia pat ir *a*-kamienė forma – *Ans sprīga*, t. y. *numeta toli smarkiai*). Toks CiC veiksmažodžių *ia*-kamienių formų retumas, palyginus su CeC, CēC, o ypač CaC, CoC tipo *a*-kamieniais veiksmažodžiais, paaiškinamas taip: šakojantis CeC/CiC (rečiau CeC/CiC) tipo šaknims, greta formavosi *ia*-kamieniai veiksmažodžiai su šakniniu *ei*, *ie* (ar *e*), taip pat turintys aktyvaus veiksmo reikšmę. Jie dažniausiai išsigalėdavo kalboje, užgoždami *a*-kamienius, pvz., *grīžia* : T *grīža*, *sprīgia* : T *sprīga*, *trīsia* : T *trīsa*). Abiejų tipų veiksmažodžiai išlikdavo tais atvejais, kai gerokai nutoldavo jų reikšmės – *liēpia* : *līpa*, *riēčia* : *rīta* ir pan.¹⁴

4.4.2. Atitikmenys su formantu *l* nėra itin būdingi ir kitoms giminiškoms kalboms. Iš patikimesnių galima paminėti šiuos:

Pa *līpti* – gr. *λίπτω* „geidžiu“ (dėl semantikos paprastai gretinamas su lie. *liēpia*, tačiau jų visų kilmė yra bendra), dėl skr. *lipyáte* „limpa“ žr. toliau (4.4.3.),

pīsti – s. sl. *pьšō*, *pьchati* „grūsti“, gr. *πίσσω*, lot. *pinsiō* „grūdu“, dėl skr. *pi-syáte* „grūdama, malama“ žr. toliau,

rīsti – ags. *wrīgian*, s. friz. *wrīgia*; dėl av. *urvisyeiti* „sukasi“ žr. toliau,

T *grīsti* „žingsniuoti“ – lot. *gradior* „žygiuoju“, skr. *gr̥dhyati* „užplūsta“.

¹⁴ Išsamesnį tokių formų sąrašą žr. A. K a u k i e n ė, *Rišti* škn. snd. (4.3.–4.3.3.).

4.4.3. Aptariant įvairių kalbų atitikmenis su formantu *ɫ*, būtina pabrėžti, kad jie nėra būdingi net toms kalboms, kuriose jotuotos prezentinės formos yra labai produktyvios – ir slavų, ir germanų, ir graikų atitikmenys labai negausūs.

Indų–iranėnų pavyzdžiai su *-ya-* turi naują, šiose kalbose susiformavusią rūšinę reikšmę, plg. av. *urvisyeiti* „sukasi“ (**urisyati* – iš **ureik-* „sukti“). Ši reikšmė ypač ryški, sugretinus skr. *limpāti* „tepa“ ir *lipyáte* „limpa“ arba *pinásti* „grūda, mala“ ir *piśyáte* „wird zerstoßen, zermalmt“ (K. Brugmanas šią formą lygina su sl. *pířq*, žr. KGr LI 1081, tačiau tai greičiausiai yra abiejų kalbų naujadarai; dėl slaviškos formos naujumo žr. Stang SBV 36).

Aiškliai vėlyvą *ɫ* pridėjimą rodo tokie dariniai, kur jis jungiasi prie kamieno, jau turinčio kitą formantą, dažniausiai – intarpą: lot. *pinsiō*, gr. *πτίσσω* (**ptinsɫō*). Panašiu būdu naujai pridėtą *i* turi lie. *gręžia*, la. *brienu* „brendu“ ir kt.

Sunku pasakyti, ar kuri iš aptariamųjų šaknų galėjo turėti *ɫ* dar bendrosios epochos metu. Galima pastebėti tik vieną bendrą tendenciją – formantas *ɫ* paprastai šliejasi prie redukuotos šaknies.

* *
*
*
*

5. Seniausios prezentinės nagrinėjamųjų veiksmažodžių formos, kurias galima rekonstruoti praindoeuropietiška epochai, yra tokios:

- a) nulinis esamojo laiko formantas ir *e*-eilės šaknis (Ceic- \emptyset ar CeC- \emptyset),
- b) nosinis formantas (intarpas, priesaga) ir redukuota šaknis (Ci-n-C, C- η -C ar CiC-n-).

Abiejų tipų formos semantiškai nesiskyrė – joms būdinga aktyvaus veiksmo reikšmė. Greta abiejų prezentinių tipų buvo šakninio aoristo formos, turinčios redukuotą šaknį. Tokios sistemos reliktu baltų kalbose galima laikyti lie. *liēka*, la. *lieku* : lie. tarm. *liñka*, pr. *polñka* „palieka“. Galimas dalykas, kad prūsų kalboje ši sistema buvo geriau išlikusi, plg. *perrēist* – *senrists*, tačiau trūksta duomenų griežtesnėms išvadoms.

Sunku ką pasakyti dėl kitų formantų senumo. Daugelis analizuotų pavyzdžių su formantu *ɫ* laikytini atskirų kalbų ar kalbų grupių naujadarais. Kai kurie autoriai veiksmažodžių *kīšti* ir *rīšti* šaknies galo *š* bando sieti su senuoju formantu *sĕ*, žr. Fraenkel LEW 260, Būga III 823. Tačiau šių spėjimų nepakanka, kad būtų galima daryti kokius apibendrinimus.

6. Rytų baltų kalbose iš senųjų šaknų su balsių kaita ima formuotis savarankiškos leksemos, apibendrinančios tą ar kitą balsių kaitos laipsnį. Šiame procese didelį vaidmenį turėjo kategorinė reikšmė: tarp atskirų morfologinių tipų susidarydavo

opozicijos „causatīva / resultatīva“ (rečiau – duratīva / terminatīva). Aktyvaus veiksmo (kauzatyvinę) reikšmę turėjo naujai susiformavę *ia*-kamieniai veiksmažodžiai su apibendrintu šaknies *ei, ie, e*, nagrinėjami *a*-kamieniai veiksmažodžiai su apibendrintu *i* ir reliktiniai intarpiniai veiksmažodžiai. Mutatyvinę (rezultatyvinę) reikšmę įgavo naujieji intarpiniai veiksmažodžiai.

THE MORPHOLOGICAL PRESENT TENSE STRUCTURE OF *riša* TYPE VERBS

Summary

The verbs of the type *riša* in Lithuanian and Latvian dialects or in other indoeuropean languages have many parallel-forms of different morphological structures. Beside the forms with zero-formant one also can find infix- and the *n, ɹ* suffix-forms.

Ancient, protoindoeuropean, can be those of the structure $CeiC-\emptyset$ or $CeC-\emptyset$ (zero-formant) and $Ci-n-C$ or $CiC-n$ (nasal infix or suffix-formants). They had been used without semantic difference (usually active).

In East Baltic this system has changed. New verbal types appeared by the unification of the root vowel and semantic differentiation: a) the new verbs with the structure $CeiC-ia$, $CieC-ia$ or $CeC-ia$ (*ia*-stem), $CiC-a$ (*a*-stem) and the relics of ancient infixial verbs become (or preserve) the active (causative) meaning (e. g. *knelbia, kniēbia, knība, kniṁba* „sticks“, *krelkia, kriēkia, krika* „spreads“), b) the new infixial (or *na*-stem) verbs acquire the mutative (resultative) meaning (e. g. *kniṁba* „bows“, *kriṁka* „brakes up“).